

SZÉP BEÁTA

A DIALEKTUSOK FORDÍTÁSÁRÓL

1. Bevezetés

A jelen tanulmány¹ általánosságban a dialektusok fordításával, részletesen pedig Thomas Mann *Buddenbrooks* című (magyar címe: *A Buddenbrook-ház*) regényében előforduló dialektusok idegen nyelvre történő fordításával foglalkozik, különös tekintettel a regény olasz és horvát fordításaira.

Thomas Mann műve az első német társadalmi regény, amelyért a szerző 1929-ben megkapta az irodalmi Nobel-díjat. A szerző számára az irodalmi alkotások nyelvi rétegeinek, ezen belül különösen a dialektusoknak a funkciója kiemelkedő fontossággal bírt. Így vélekedik erről a *Lübeck als geistige Lebensform* című munkájában (a *Dialekt* szó az eredetiben is kurzívvval szedve):

Ja, wenn ich meinte, die Landschaft einer Stadt, das sei ihre Architektur, so scheint mir nun fast, die Sprache sei es, die sie spricht, ihre Sprache als Stimmung, Stimmklang, Tonfall, *Dialekt*, als Heimatlaut, Musik der Heimat, und wer sie hörbar mache, der beschwöre auch den Geist der Landschaft, mit der sie so innig verbunden, deren akustische Erscheinungsform sie ist. (Mann 1928: 24)²

2. Nyelvi polifónia a regényben

„Je, den Düwel ook, c'est la question, ma très chère demoiselle!” (Mann 1930: 9). A fenti kijelentés a mű második mondata, amelyben máris keveredik az északon beszélt alnémet

1 A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

2 Magyarul: „Míg korábban úgy véltem, hogy egy város tájjellege az építészetében rejlik, mostanra sokkal inkább úgy tűnik a számomra, hogy a beszélt nyelvében. A nyelvében, hangulatként, hangzasként, hanglejtésként, a dialektusban, a szülőföld hangjaként, zenéjeként. És ha valaki ezt hallhatóvá teszi, akkor ezáltal megidézi a vidék a szellemét. A vidékét, amellyel ez a nyelvezet oly szorosan összekapcsolódik, amelynek az akusztikus megnyilvánulása.” (Fordítás tőlem – Sz. B.)

(Niederdeutsch, más néven Plattdeutsch) nyelvjárás a francia frázissal. Thomas Mann ebben a regényében is különös gonddal ábrázolja a szereplőit és különíti el őket sajátos nyelvi jegyeik alapján is, nem kis kihívást adva ezzel a fordítóinak. A mű elemzői egyenesen „nyelvi megkomponáltság”-ról beszélnek („*Sprachliche Orchestrierung*”, vö. Wilpert 1988: 145), jogosan. A fenti, regénykezdő mondat például a legidősebb Buddenbrook, a tiszteletre méltó konzul, Johann szájából hangzik el, aki épp az unokáját, az akkor még csupán nyolcéves Tonyt lovagoltatja a térdén, miközben az a kiskaté szövegét próbálja meg felmondani emlékezetből. Az öreg konzul sokszor váltogatva beszél alnémet nyelvjárásban és franciául, ami a tősgyökeres lübecki voltát és egyben a világlátottságát hivatott tükrözni. A „hanza-nyelvként” is számon tartott alnémet nyelvjárás a 12–13. századtól a 16. századig az észak-európai kereskedelem *lingua franca*-ként szolgáló nyelve (vö. 1. ábra), illetve évszázadokon át a legfontosabb hanzaváros, Lübeck hivatalos nyelve volt, amelyet Thomas Mann is beszélt.

1. ábra. A Hanza-szövetség kiterjedtsége 1400 körül (forrás: Helmolt 1902: 28–29)

A francia nyelv használata a világpolgári lét és egyben a művelt, befolyásos polgár kifejezőeszközeként nem szorul különösebb magyarázatra. A konzult a regény szereplői egyébként gyakran nem is *Johann*-nak, hanem franciásan, *Jean*-nak szólítják.

Megjegyzendő, hogy a szerző a regényben nem áll meg a nyelvi kifejezőmód árnyalásánál, de egy-egy leíró részben a regényalakok ábrázolásakor külön hangsúlyozza, hogy

az illető milyen nyelve(ke)n, esetleg nyelvjárásban beszél, és még arra is kitér, ha egy szereplő a hangokat bizonyos speciális módon formálja meg.

A fenti, kiinduló mondat magyar fordításait vizsgálva az első szembetűnő tény, hogy a Lányi-féle fordítás első kiadásában (1930) nem szerepel a francia szöveg fordítása, míg a második, javított kiadásban (1955) a francia szöveg már kurzívval és megcsillagozva áll, és a lap alján olvashatjuk a fordítását is: „*Ez a kérdés, drága kisasszonykám!” A 2016-os, Győrffy-féle fordításban is szó szerint ugyanez a fordítás szerepel a lap alján csillaggal, csak itt a szövegben nincs kurzívval szedve a francia rész:

„Ej, a macska rúgja meg, *c'est la question, ma très chère demoiselle**!“ (Lányi 1955: 5)

„Hát hogy az ördög vigye el, *c'est la question, ma très chère demoiselle**!“ (Győrffy 2016: 5)

A *den Düwel ook* alnémet kifejezés német megfelelője *Den Teufel auch*, aminek szöveghű fordítása valóban „az ördög vigye el!”, míg a Lányi-féle fordítás funkciójában felel meg az eredetinek.

2.1. A mű nyelvi rétegei

A regényben szereplők a szituációk függvényében váltogatják a beszédmódjukat; ez a regény egyik legjellegzetesebb ábrázolóeszköze. A sztenderd német nyelven kívül tehát az alábbi rétegnyelvek jelennek meg a forrásnyelvi műben:

I. Idegen nyelvek: francia, angol, olasz, latin (Hanno iskolai tanárai), „poroszos” lengyel (Ida Jungmann, a nevelőnő beszéli)

II. Dialektusok:

- alnémet
- bajor: Bár a bajor is dialektus, mégis egészen más szerepet tölt be a regényben, mint az alnémet: hiszen ez teljesen idegenül, sőt érthetetlenül cseng (vagyis inkább zörög) a lübecki környezetben. Jelen esetben nem csupán egy nyelvjárásról van szó: sokkal inkább a szereplő degradálásának egy (nyelvi) eszközéről. Alois Permaneder beszéli, aki az egyik főszereplőnek, Tonymak a bajor kérője, akit mind viselkedése, mind megjelenése, mind pedig beszéde miatt lenéz az észak-német közeg. Ugyanezt a hatást fordítva is működteti a szerző: Tony Bajorországban érzi magát kívülállónak.
- (nyugat-)porosz (Ida Jungmann)

III. Szociolektusok (pl. zsargon): Pl. a gabonakereskedők, tanárok, munkások beszéde.

IV. Idiolektusok, speciális dikciók: Jellegzetes nyelvi stíluselemet képeznek a szereplők sajátos, kifejező, jellemző szófordulatai, hanghordozásának, beszédhibájának stb. részletes leírása.

2.2. A nyelvhasználat mint a társadalmi különbségek kifejezőeszköze

Az alábbi két részletben Tony mesél a családjának a müncheni életéről. Az elsőben levelet írt haza, a másodikban már akkor beszél, amikor hazamenekült a férjétől (kurzív kiemelések tőlem – Sz. B.). Mindkét szövegrészben a nyelvhasználat kritikájával (is) jellemzi az őt körülvevő, számára idegen társadalmi réteget:

...man weiß hier nicht recht, *ob die Leute eigentlich grob oder freundlich reden*. (Mann 1930: 351)³

...alle haben mich lächerlich hochmütig gefunden. Man hat es mir nicht gesagt, aber gefühlt habe ich es zu jeder Stunde und auch darunter habe ich gelitten. Ha! In einem Lande, wo man Torte mit dem Messer ißt, und *wo die Prinzen falsches Deutsch reden*, und wo es als eine verliebte Handlungsweise auffällt, wenn ein Herr einer Dame den Fächer aufhebt, in einem solchen Lande ist es leicht, hochmütig zu scheinen, Tom! Akklimatisieren? Nein, bei Leuten ohne Würde, Moral, Ehrgeiz, Vornehmheit und Strenge, bei unsoignierten, unhöflichen und saloppen Leuten, bei Leuten, die zu gleicher Zeit träge und leichtsinnig, dickblütig und oberflächlich sind... bei solchen Leuten kann ich mich nicht akklimatisieren und würde es niemals können [...]. (Mann 1930: 372–373)⁴

Nem Thomas Mann az egyetlen német író, aki a bajor dialektust használja alacsonyabb presztízű szociolektusként: „Számos szerző a bajor dialektust *Kunstsprache*ként használja Ludwig Thomától Kroetzig” (Csatlós 2014: 70).

3 „...itt az ember sohase tudhassa igazában, gorombán beszélnek-e vele, vagy pedig nyájasan” (Lányi 1930: 120).

4 „...ott engem mindenki nevetségesen kevélynek tartott. Nem mondták a szemembe, de minden órában éreztem, és amiatt is szenvedtem. Ha! Olyan országban, ahol a tortát késsel eszik, ahol a princek korcs németiséggel beszélnek, és ahol feltűnő szerelmes cselekedetszámba megy, ha egy úr fölemeli egy hölgy legyezőjét, olyan országban, Tamás, nem nehéz kevélynek látszani! Akklimatizálódni? Nem, méltóság, becsvágy, előkelőség és fegyelem nélküli emberek közt, ápolatlan, udvariatlan és lompos emberek közt nem tudok akklimatizálódni és nem is fogok tudni...” (Lányi 1930: 143).

3. Dialektusfordítás a műfordításban

Általában a műfordítás célja, hogy ugyanazt a stílust és hatást érjük el, mint ami a forrásszöveget jellemezte, azért, hogy a célközönségben hasonló reakciót váltson ki a fordított szöveg. A dialektusok fordításának legfőbb problémáját éppen az okozza, hogy ezek regionálisan egy bizonyos nyelvhez és kultúrához kötöttek, ami miatt a dialektus a forrásnyelvi kultúrában egyidejűleg nem regionális jellegű aspektusokat is tükröz, mint például a beszélő karakter státusza vagy képzettsége. Mivel ezeknek az elemeknek nem mindegyikét lehet egy megfelelő célnyelvi változattal „leutánozni”, így a fordítóra van bízva annak eldöntése, hogy mely jegyek élveznek elsőbbséget, és melyek azok, amelyeket be fog áldozni a többi jegy megmutatása érdekében.

A dialektusok fordításakor természetesen elsődlegesen a forrásszövegben való szerepeltetésének funkcióját kell megvizsgálunk (vö. Geissberger 2016: 22). Milyen okból használ dialektust a szerző? Egy dialektus alkalmazása pusztán stílus eszköz vagy a hitelességet hivatott alátámasztani? Vannak-e esetleg politikai okai? Mennyire döntő a használata a globális szövegegységhez képest? A fordítás során esetleg elhanyagolható vagy nem? A különféle dialektusfordítási technikák kiválasztása azonban további szempontok függvénye is, mint például a nyelvpár, a potenciális olvasók elvárásai vagy a célszöveg hitelessége és hihetősége.

A fordítónak alapvetően két lehetősége van, ha egy irodalmi műben dialektussal találkozunk: vagy meghagyja, vagy kihagyja azt. Mindkettőnek megvan a maga előnye és hátránya is, amiket a fordítónak mérlegelnie kell. Ha amellett dönt, hogy eltekint a dialektus érzékeltetésétől, akkor nyilván a könnyebbik utat választja, azonban azzal a veszéllyel kell számolnia, hogy ezáltal a forrásszöveg alapvető tulajdonságai vesznek el. Ha valamilyen módon kifejezésre juttatja a dialektust a célszövegben, fennáll a veszélye, hogy az olvasói nem fogják érteni a szöveget. A dialektusok fordításának alapvető szempontja, hogy a célközönség az így kapott szöveget hitelesnek találja, miközben a dialektus megjelenítésének ugyanazt a stílusbeli és egyéb funkciót kell betöltenie, mint ami az eredeti mű szándékolt célja volt.

3.1. Dialektusfordítási technikák

Az alábbiakban a leggyakoribb dialektusfordítási technikákat mutatom be (vö. Geissberger 2016: 23–27). Hangsúlyozandó, hogy alapvetően olyan szövegek fordításáról esik szó, amelyekben nem az egész szöveg íródott valamilyen dialektusban. Az egészében dialektusban íródott szövegek fordítása szintén érdekes kérdéskör, ez azonban most nem képezi vizsgálódásunk tárgyát.

1. Neutralizáció, vagy semlegesítés: a kijelentés tisztán denotatív, tartalmi aspektusára fókuszálás (a dialektális színezet elvesztése). Ez minden bizonnyal a legegyszerűbb technika, amelynek során a forrásszöveg dialektusát a célszövegben a sztenderd nyelvvaltozattal helyettesítjük, azaz a dialektust teljesen elhagyjuk, ezáltal biztosítva, hogy a szöveg a célnyelvi befogadók számára teljesen érthető és elfogadható legyen. Ezáltal azonban a szöveg elveszíti eredeti nyelvi sokszínűségét.
2. Kompenzáció. Nagyon gyakorlatias és kivitelezhető technika, amelynek lényege, hogy valamiféle jelöléssel látjuk el a sztenderdtől eltérő szöveget, miközben akár a „–mondta X akcentussal” magyarázatot is hozzáfűzhetjük.
3. Nyelvi kölcsönzés. Ennél a technikánál a fordító megtartja a forrásszöveg bizonyos szavait és kifejezéseit annak érdekében, hogy egy szereplőt kiemeljen a többi közül. Természetesen ezáltal elérhető egyfajta egzotikus hatás, ami azonban nem annyira dialektusként fog hatni, hanem a köznyelvi beszédet teszi különlegessé. A célszöveg olvasója ilyenkor ugyan különbséget tapasztal majd a sajátos nyelvezet és a sztenderd nyelvezet között, ez azonban nem lesz egyenértékű a forráskultúra dialektusainak eltéréseivel. Ezenkívül még arra is ügyelni kell, hogy mindez ne menjen az érthetőség rovására.
4. Szleng használata, vagyis a kijelentés szociokulturális aspektusára fókuszálás. Ebben az esetben a fordító különböző szintű beszélt nyelvi elemek (a helyesírás, a nyelvtan, a szókincs és a fonetika terén) jelölt alkalmazásával igyekszik elérni a kívánt hatást anélkül, hogy szakítana a nyelvi szabályokkal. A regiszter megváltoztatásával mutatja meg a két nyelvezet közti különbséget, még ha ezt más módon is teszi, mint a forrásszöveg szerzője. Ennél a technikánál előzetesen mindenképpen fel kell mérni a célnyelvi kultúra szociális szerkezetét. Különösen használható abban az esetben, amikor a forrásszövegben a dialektusban beszélő karaktert egyben ily módon jellemzi is a szerző. Azonban fontos, hogy ne a lexika, hanem elsősorban a szintaxis szintjén alkalmazzuk ezt az eljárást, mivel ez sokkal több lehetőséget kínál és kevésbé lesz félreérthető a célnyelvi olvasók számára.
5. Szakítás a nyelvi normákkal. Ez a technika egy lépéssel még tovább megy, mint az előző. A forrásszöveg dialektusának eltéréseit a fordító úgy teszi érzékelhetővé, hogy szakít a célnyelvi normákkal a helyesírás, grammatika vagy lexika szintjén: pl. hangok kihagyásával, a kiejtés szerinti írásmóddal (pl. az angolban), vagy akár helytelen mondat szerkezetek alkalmazásával. Ez ugyan jól tükrözheti a különbségeket, azonban ideológiai felhangja is

lehet, és nem kívánt sztereotípiákhoz vezethet. A legnagyobb nehézsége tehát abban rejlik, hogy hihetően jellemző nyelvhasználatot állítsunk elő oly módon, hogy az ne hasonlítson egy a célnyelvben már meglévő dialektusra.

6. Célnyelvi dialektus használata. Ebben az esetben a fordító egyszerűen egy célnyelvi dialektust használ. Habár az olvasó számára ez megkönnyítheti a helyes értelmezést, ugyanakkor szem előtt kell tartanunk, hogy egyáltalán nem egyszerű egy ugyanolyan státuszú célnyelvi dialektust találni, mint amilyen a forrásszövegben volt, még hozzá oly módon, hogy a választott célnyelvi dialektus ugyanazokat a kulturális aszszociációkat hívja elő, mint a forrásnyelvi a saját közönségében. A célnyelvi dialektus helytelen megválasztása a legrosszabb esetben akár a hitelességet is megkérdőjelezhetővé teszi.
7. Saját dialektus kitalálása. Meglehetősen munka- és időigényes technika, amelynek nagy hátránya lehet, hogy a célnyelvi olvasó nem tud azonosulni a mesterségesen kitalált nyelvvezetettel, és ezáltal a célszöveg hitelét veszti. Mindazonáltal jó módszer lehet abban az esetben, ha nem nagyobb szövegeknek, csak a szöveg egy-két pontjának a fordítására alkalmazzuk.

4. *A Buddenbrook ház* dialektusainak olasz és horvát fordításairól

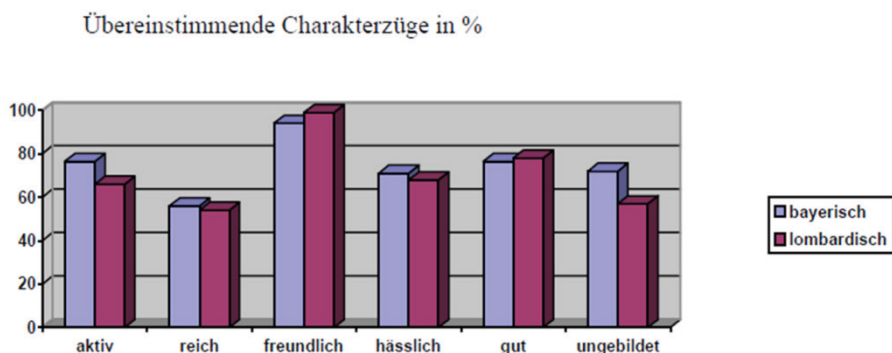
Ebben a fejezetben a német regény két különböző célnyelvi fordításában vizsgáljuk a dialektusok fordításának kérdéskörét (vö. Bradestini 2006; valamint Cimer–Sesar 2017). A felhasznált források a regény olasz és horvát fordításait elemezték.

4.1. Dialektusfordítás az olasz CNY-i szövegekben

Az első tanulmány szerzője, Bradestini olasz–németes műfordító és kiadói lektor, tehát a gyakorló fordító szemszögéből vizsgálja a dialektusok fordítási megoldásait. A szerző kérdőíves felmérést végzett a regény forrásnyelvi (német) és célnyelvi (olasz) olvasóinak körében. Ennek során elsősorban azt vizsgálta, hogy milyen személyiségjegyeket hív elő az olvasói recepció során Alois Permaneder bajor dialektusú beszéde. A német olvasók (128 válaszadó) többsége esetében ezek az alábbiak voltak: aktív, gazdag, barátságos, csúnya, jó, tanulatlan, lassú, kényelmes, déli, furcsa, unszimpatikus, kövér, kétbalkezes, ostoba, konzervatív.

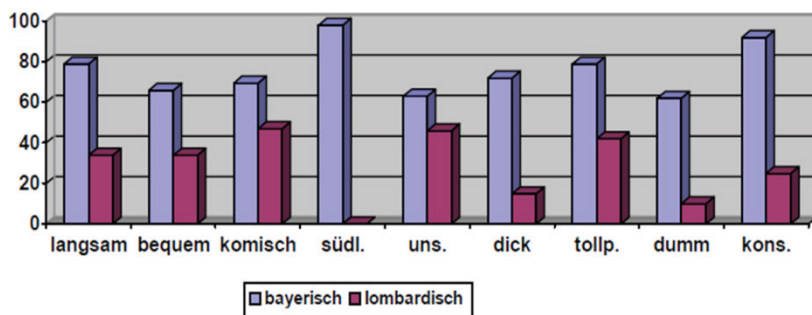
A szerző a továbbiakban négy olasz fordítást hasonlít össze, amelyekben részben létező olasz dialektus, részben a szleng, részben pedig mesterségesen imitált „dialektus” adja a fordítási megoldások jó részét.

1. Lombardiai dialektus a fordításban. Bradestini a kérdőíves vizsgálatát megismételte az olasz célközönség körében is, természetesen a fordításokhoz némiképpen igazítva. Itt 91 fő töltötte ki a kérdőívet, az eredmények pedig az alábbi diagramokon láthatók (2. és 3. ábra):

2. ábra. Egyező személyiségjegyek, %-os megoszlás: bajor (FNY-i) és lombardiai (CNY-i) dialektus (Bradestini 2006: 70)

A fenti esetben tehát a FNY-i és CNY-i dialektus által az olvasókban előhívott személyiségjegyek közül az alábbiak voltak a leginkább megegyezők: aktív, gazdag, barátságos, csúnya, jó, tanulatlan.

3. ábra. Eltérő személyiségjegyek, %-os megoszlás: bajor (FNY-i) és lombardiai (CNY-i) dialektus (Bradestini 2006: 71)

A legnagyobb eltérést tehát az alábbi személyiségjegyek érzékelése mutatta: lassú, kényelmes, furcsa, déli, unszimpatikus, kövér, kétbalkezes, ostoba, konzervatív.

A vizsgálat empirikusan is bizonyította, hogy a dialektus megválasztásának döntő hatása van az adott szereplő olvasói percepciójára. Megjegyzendő továbbá, hogy az olvasók többsége a dialektusban fordított szöveget nehezen értelmezhetőnek ítélte meg.

2. Sztenderd nyelvhasználat és szleng alkalmazása a fordításban. A vizsgált három másik fordításban valamilyen mértékben ezeket az eszközöket – vagy ezek elegyét – alkalmazták, és ennek során mindannyian egyfajta észak-olaszként azonosítható szlenget használtak, amely viszonylag semleges, jellegzetes jelentéstársítás nélküli nyelvváltozat. Az összevetésük eredményeként a szerző megállapítja, hogy ezek mindegyike elveszítette a fordítás során az eredeti szöveg kifejező stílusjegyeinek jó részét. Ugyanakkor megjegyzi, hogy másrészt viszont egy konkrét célnyelvi dialektus választása esetén fennáll annak a veszélye, hogy az olvasók a mű cselekményének helyszínéül a célnyelvi dialektus geográfiai előfordulási helyét azonosítják.

Bradestini ezt követően az alnémet dialektus esetében is elvégezte a vizsgálatot, megjegyezve, hogy egyetlen fordító sem választotta valamely olasz dialektus alkalmazását ekvivalensként. A lübecki, azaz az alnémet dialektus a szerző szerint az alábbi, rendkívül gazdag funkciórendszerrel rendelkezik az eredeti regényben (Bradestini 2006: 80):

- Helyi szimbólum: Th. Mann ezzel szimbolizálja a vidéket, az itt élő embereket.
- Társadalmi osztály jellemzője: az alsóbb népréteg, valamint részben a felemelkedő középosztály nyelve.
- Társadalmi mikroklíma érzékeltetésének eszköze: szűk családi vagy baráti körben használatos, bizalmasabb nyelvezet.
- Korosztály-szimbólum: az idősebb korosztály jellegzetes nyelvi eszköze, amely a fiatalabb korosztályra már nem jellemző.

A szerző megállapítja, hogy a dialektusokat nélkülöző fordításban ezek a funkciók részben vagy egészben eltűnnek.

4.2. Dialektusfordítás a horvát CNY-i szövegben

A horvát fordítással foglalkozó tanulmány a bajor dialektus fordítását vizsgálja. Megállapítja, hogy Permaneder beszédének fordításaként egy északnyugat-horvát dialektust, a kaj nyelvjárást alkalmazta. A német és horvát dialektusok szociokulturális

dimenzióit elemezve rámutat, hogy az északnémet területen a sztenderd nyelvhasználattól való dialektális eltéréseket sokkal kevésbé tolerálják, és sokkal inkább bélyegzik meg a dialektusban beszélőket, mint a déli területeken, ahol a dialektális nyelvhasználat sokkal inkább elterjedt a mindennapokban. Ez az aspektus alapvetően határozza meg Alois Permaneder figuráját a regényben. A horvátban a dialektusok három fő csoportra oszthatók: sto (a legelterjedtebb, Bosznia-Hercegovinában, valamint Szlavónia és Dalmácia nagyobb részén beszélik), kaj (az északnyugati területek nyelvjárása) és csa (a horvát szigetvilágra jellemző nyelvjárás). Általánosságban elmondható, hogy a horvát fordítás készítésének idején a nyelvjárásokat beszélőket lenézték, negatív sztereotípiákat kapcsoltak hozzájuk, és primitívnek, képzetlennek tartották őket (Cimer–Sesar 2017: 170). Az elemzés a továbbiakban arra irányul, hogy a fordító mennyire használta következetesen a kaj dialektust az egyes nyelvi szinteken (fonetika, morfológia, szintaxis, lexika) a CNY-re történő átültetés folyamatában. Összegzésként kiemeli, hogy bár a kaj nyelvjárás használata nem éppen a legideálisabb választás, Alois Permaneder beszédét nagy hiba volna sztenderd nyelvváltozatban fordítani, hiszen ez esetben épp a lényegi karakterjegyek vesznének el a fordítás során. Egy megfelelő fordítás azonban még várat magára.

5. A magyar fordításokról

A regény magyar fordításai összehasonlító vizsgálatának bemutatására a későbbiekben külön tanulmányt szentelünk, az alábbiakban csupán néhány példát emelünk ki az elemzésből. Thomas Mann regényének 2 teljes magyar fordítása létezik, ezeknek az alábbi kiadásait vizsgáljuk:

Thomas Mann: *A Buddenbrook-ház. Egy család alkonya*. Fordította: Lányi Viktor. 3. kiadás. Genius Kiadó, 1930. (Ez az első kiadás változatlan utánnyomása.)

Thomas Mann: *A Buddenbrook ház. Egy család alkonya*. Fordította: Lányi Viktor. Új Magyar Könyvkiadó, 1955. Ferenczy Béni rajzaival.

Thomas Mann: *A Buddenbrook ház*. Fordította: Lányi Viktor. 3. kiadás. Európa Könyvkiadó, 1975.

Thomas Mann: *A Buddenbrook ház. Új fordítás*. Fordította: Györffy Miklós. Gabo Kiadó, 2016.

Megfigyelhető, hogy a három Lányi-kiadásnak sem azonos a teljes címe (kötőjel használata, alcím megléte/hiánya). Az alábbiakban néhány példát mutatunk a regényben

szereplő dialektusok magyarra történő fordításának eltéréseire. A fordítások elemzését egy következő tanulmányunkban mutatjuk be, azt azonban az következő példák is jól szemléltetik (1. táblázat, félkövér kiemelés tőlem – Sz. B.), milyen különböző megoldásokat választott egyrészt a két fordító, másrészt hogyan változott a Lányi-fordítás az újabb, átdolgozott kiadások során. 3. példánkban *-gal jelölve egy rossz fordítói döntést (Györffy 2016) is szemléltetünk:

1. példa – alnémet (munkások):	
Mann	» Da bün ick nich für tau haben «, sagte jemand mit einer biederer Entschlossenheit, die keinen Einwand gestattete. (181)
Lányi (1930)	– Kell a fenének a gyűlés – szólt valaki oly zamatos határozottsággal, amely nem tűrt ellenvetést. (186)
Lányi (1955)	– Kell a fenének a gyűlés –, szólt valaki oly zamatos határozottsággal, amely nem tűrt ellenvetést, (174–175)
Lányi (1975)	– Én ugyan nem kérek belőle – szólt valaki oly őszinte határozottsággal, amely nem tűrt ellenvetést. (154)
Györffy (2016)	– Énreám ugyan ne számítson – mondta valaki olyan együgyű határozottsággal, mely semmiféle ellenvetést nem tűrt. (167)
2. példa – alnémet (munkások):	
Mann	»Dat’s Kunsel Buddenbrook! Kunsel Buddenbrook will ‘ne Red’ hollen! Holl din Mul, Krischan, hei kann höllschen fuchtig warn!... Dat’s Makler Gosch... kiek! Dat’s son Aap!... Is hei ‘n beeten öwerspönig?« »Corl Smolt!« fing der Konsul wieder an, indem er seine kleinen, tiefliegenden Augen auf einen etwa 22jährigen Lagerarbeiter mit krummen Beinen richtete, der, die Mütze in der Hand und den Mund voll Brot, unmittelbar vor den Stufen stand. »Nu red’ mal, Corl Smolt! Nu is’ Tiet! Ji heww hier den leewen langen Namiddag bröllt...« »Je, Herr Kunsel...«, brachte Corl Smolt kauend hervor. »Dat’s nu so ‘n Saak... öäwer... Dat is nu so wied... Wi maaken nu Revolutschon.« »Wat’s dat för Undög, Smolt!« (184–185)

Lányi (1930)	– Ahun-e Buddenbrook konzol! Buddenbrook konzol szavallni akar! Fogd be a szád, Kristyán, az ám, fene goromba tud lenni!... Ahun meg Gosch alkusz... Né mán a kópéját!... Tán biz meghabrodott ekkicsit őkeme? – Corl Smolt! – kezdte újból a konzul, apró, mélyenülő szemeit a huszonkét év körüli görbelábú rakodómunkásra szegezve, aki sapkáját a kezében tartotta és tele szájjal közvetlen a lépcsők alatt állt. – No most nyisd ki a szád, Corl Smolt! Most itt az ideje! Végig bömböltetek az Isten szent délutánját... – Igenis, konzol úr... – hápogott Corl Smolt, tovább majszolva kenyerét. – Emmán így van... izé... most mán ennyire vónánk... Rebolucijót csinálunk. – Mi az istennyila az, te! (190)
Lányi (1955)	– Ahun-e Buddenbrook konzol! Buddenbrook konzol szavallni akar! Fogd be a szád, Kristyán, az ám, fene goromba tud lenni!... Ahun meg Gosch alkusz... Né mán a kópéját!... Tán biz' meghabrodott ekkicsit őkelme? – Corl Smolt! – kezdte újból a konzul, apró, mélyenülő szemeit a huszonkét év körüli görbelábú rakodómunkásra szegezve, aki sapkáját a kezében tartotta és tele szájjal közvetlen a lépcsők alatt állt. – No most nyisd ki a szád, Corl Smolt! Most itt az ideje! Végig bömböltetek az isten szent délutánját... – Igenis, konzol úr... – hápogott Corl Smolt, tovább majszolva kenyerét. – Emmán így van... izé... most mán ennyire vónánk... Rebolucijót csinálunk. – Mi az istennyila az, te! (178)
Lányi (1975)	– Ahun-e Buddenbrook konzol! Buddenbrook konzol szavallni akar! Fogd be a szád, Kristyán, az ám, fene goromba tud lenni!... Ahun meg Gosch alkusz... Né mán a kópéját!... Tán biz' meghabrodott ekkicsit őkelme? – Corl Smolt! – kezdte újból a konzul, apró, mélyenülő szemeit a huszonkét év körüli görbelábú rakodómunkásra szegezve, aki sapkáját a kezében tartotta, és tele szájjal közvetlen a lépcsők alatt állt. – No most nyisd ki a szád, Corl Smolt! Most itt az ideje! Végigbömböltetek az Isten szent délutánját... – Igenis, konzol úr... – hápogott Corl Smolt, tovább nyelve kenyerét. – Emmán így van... izé... most mán ennyire vónánk... Rebolucijót csinálunk. – Mi az istennyila az, te! (157–158)

Györfly (2016)	– Ez a Buddenbrook konzul! A Buddenbrook konzul beszédet akar tartani! Fogd be a szájadat, Krischan, mer’ ez aztán pokolian pipás tud ám lenni!... Az meg a Gosch, az alkusz... néz’csak! Mint valami majom!... Kicsit tán megbuggyant? – Corl Smolt! kezdte újra a konzul, mélyen ülő, apró szemét egy 22 év körüli rakodómunkásra szegezve, aki sapkájával a kezében és nagy falat kenyérrel a szájában, közvetlenül a lépcső alatt állt. – No, tessék, beszélj Corl Smolt! Most itt az ideje! Az egész hosszú délutánt végigbömböltétek... – Igen, igen, konzul úr – nyögte ki tele szájával Corl Smolt. – Hát ez mostan így vagyon... mer’ hogy ez lett belőlle... mi mostan revolucciót csinálunk. – Hát az meg mi a nyavalya, Smolt?! (171)
3. példa – bajor (Alois Permaneder a Buddenbrook-házban, Lübeckben):	
Mann	»I bitt’ die gnädige Frau um Verzeihung von wegen dem Kartl; i hob kei onderes zur Hond k’habt. Mei Name ist Permaneder; Alois Permaneder aus München. Vielleicht hat die gnädige Frau schon von der Frau Tochter meinen Namen k’hert –« (313) »A G’schäftler!«, sagte Herr Permaneder, indem er seine kurze Hand in der Luft hin und her drehte, »a kloans G’schäftler, gnädige Frau, mit der Brauerei zur Walkmühle!«* (314)
Lányi (1930)	– Engedelmet instállok a naccsás asszonytól a céduláér; de éppeg nem vót másik a zsebembe. Permaneder a nevem: Permaneder Alajos Münchenből. Tán már hallotta is a nevemet a nagyságos asszony a leánya őnaccságától... (80) – Kis üzlet – szólt Permaneder úr, ide-oda forgatva rövid kezét a levegőben, – kicsi üzletecske, naccsás asszonyom, az itteni sörfőzővel!* (81)
Lányi (1955)	– Engedelmet instállok a naccsás asszonytól a céduláért, de éppeg nem vót másik a zsebembe. Permaneder a nevem: Permaneder Alajos Münchenből. Tán már hallotta is a nevemet a naccsás asszony a leánya őnaccságától... (304) – Kis üzlet – szólt Permaneder úr, ide-oda forgatva rövid kezét a levegőben, – kicsi üzletecske, naccsás asszonyom, az itteni sörfőzővel!* (305)

Lányi (1975)	– Engedelmet instállok a naccsás asszonytól a céduláért, de éppég nem vót másik a zsebembe'. Permaneder a nevem: Alois Permaneder Münchenből. Tán már hallotta is a nevemet a naccsás asszony a leánya önaccságától... (267) – Kis üzlet – szólt Permaneder úr, ide-oda forgatva rövid kezét a levegőben –, kis üzletecske, naccsás asszonyom, az itteni sörfőzővel!* (268)
Györffy (2016)	– A naccsasasszony bocsánatát kérem a kártyácskáért, nem volt más a kezem ügyiben. Nevem Permaneder; Alois Permaneder, Münchenből. A naccsasasszony, meglehet, hallotta már a nevemet a tisztelt lányától. (290) – Egy kis üzlet – mondta Permaneder úr, és ide-oda forgatta rövid kezét a levegőben –, egy kicsinyke üzletecske, naccsasasszonyom, a walkmühlei serfőzdevel!* (292)
*Brauerei H. Lück zur Walkmühle: a leghíresebb lübecki sörfőzde, 1866-ban alapították; Walkmühle: létező települések neve több tartományban.	
4. példa – bajor (Alois Permaneder Tonynak otthon, Bajorországban):	
Mann	»Tonerl« – er nannte sie Tonerl – »Tonerl, mir war's gnuu. Mehr brauchen mer nimmer. I hab' mi allweil g'schunden, und jetzt will i mei Ruh, Himmi Sakrament. Mer vermieten's Parterre und die zwoate Etasch, und dahier hamer a guate Wohnung und können a Schweinshaxen essen und brauchen uns net allweil gar so nobi z'sammrichten und aufdrahn ... und am Abend hab' i 's Hofbräuhaus. I bin ka Prozen net und mag net allweil a Göld z'ammscharrn; i mag mei G'müatlichkeit! Von morgen ab mach' i Schluß und werd' Privatier!« (352)
Lányi (1930)	– Toncsi – Toncsinak hívta a feleségét – Toncsi, nekem elég vót. Több most már nem kő. Eleget nyuzakodtam, de most már nyugton akarok lenni, a keserves kirelejszumát. Kiadjuk a fődszintet, meg a második emeletet, oszt lesz itten rendes vackunk, egy falás sunkáért nem ménk a szomszédba és nem kő a sok cifra bútor, meg a sok cerimónia... estére nekem ott a Hofbräuhaus. Nem vagyok hörcsög, hogy egyre csak a pénzt kapargásszam halomra; nekem kell egy kis kedélyesség! Holnapi naptól kezdve alászolgája a bótnak, privatizálok! (121)

Lányi (1955)	– Toncsi , – Toncsinak hivta a feleségét – Toncsi , nekem elég vót. Több most mán nem kő. Eleget nyuzakodtam, de most mán nyugton akarok lenni, a keserves kirelejszumát. Kiadjuk a fődszintet, meg a második emeletet, oszt lesz itten rendes vackunk, egy falás sunkáért nem ménk a szomszédba és nem kő a sok cifra bútor, meg a sok cerimónia... estére nekem ott a Hofbräuhaus. Nem vagyok hörcsög, hogy egyre csak a pénzt kapargásszam halomra; nekem kell egy kis kedélyesség! Holnapi naptól kezdve alászolgája a bótnak, privatizálok! (341)
Lányi (1975)	– Toncsi – Toncsinak hivta a feleségét –, Toncsi , nekem elég vót. Több most mán nem kő. Eleget nyuzakodtam, de most mán nyugton akarok lenni, a keserves kirelejszumát. Kiadjuk a fődszintet, meg a második emeletet, oszt lesz itten rendes lakásunk, ehetünk sertécsülköt, és nem kell úgy előkelősködnünk meg felvágunk... estére nekem ott a Hofbräuhaus. Nem vagyok hörcsög, hogy egyre csak a pénzt kapargásszam halomra; nekem kell egy kis kedélyesség! Holnapi naptól kezdve alászolgája a bótnak, privatizálok! (300)
Györffy (2016)	– Toncsikám – Toncsikának nevezte Tonyt –, Toncsikám , nékem elegem vót. Több má' nem köll nékünk. Örökké csak gürcöltem, és most má' szeretnék egy kis nyugtot, a hétszentségit. Kiadjuk a főcintet meg a második emeletet, emitt pediglen lesz egy rendes kis lakásunk, ehetünk csülköt, és nem köll mindég olyan előkelőn kinyalni magunkat meg kepeszteni... estére meg ott van nekem a Hofbräuhaus. Nincsen kedvem folyton csak a pénzt kuporgatni; hadd legyen meg má' a magam kedélyessége! Holnaptól becsukom a bótót és magánzó leszek. (327)

1. táblázat. Példák a magyar fordításokból

6. Összegzés

Jelen tanulmányban a dialektusfordítás kérdéskörét általánosságban igyekeztünk körüljárni, majd a Thomas Mann *Buddenbrooks* c. regényében központi szerepet betöltő dialektusok idegen nyelvi fordításait elemeztük. A magyar példák csupán szemléltető jellegűek, és egy további, később bemutatandó kutatás tárgyát képezik.

Tanulmányunkban felsoroltuk a dialektusok leggyakoribb lehetséges fordítói megoldásait, ám a fordítások, s így természetesen a dialektusfordítások során hozott fordítói

döntések megértésében leginkább maguk a fordítók segíthetnek bennünket. Ilyen például Szirti Beának *A fordító feladhatta* című írása (Szirti 2003), amely a Camilleri-fordításokat elemezve a saját megoldásairól is szól.

Egészen egyedi, az olasz nyelvet az ettől gyökeresen eltérő szicíliai tájnyelvvél, a dialektussal keverő, a nem szicíliai olvasóknak nemegyszer komoly fejtörést okozó nyelvet alkotott. Éppen ez, az olasz mondatokban gyakran csak egy-egy dialektális szó vagy egy, a dialektus ragozási szabályait követő igealak beillesztése teszi egyedivé, és minden északi és déli olasz számára egyaránt összetéveszthetetlenül szicíliaivá ezeket a történeteket. (Szirti 2003: 43)

Az olasz szerző írásmódja e tekintetben tehát nagyon hasonlatos kutatásunk tárgyához, különösen ami Alois Permaneder beszédmódját illeti. Szirti a francia és angol fordításokat elemezve rámutat a célnyelvi dialektusok szerepeltetésének lehetőségére és egyben veszélyeire is, miközben a saját megoldásairól az alábbiakat írja:

Ami a nyelvezetet, a szicíliai dialektális elemeknek a magyar fordításba való áthozását illeti, Lukácsi Margithoz hasonlóan magam sem kerestem egy magyar tájnyelvet, amelynek szavaiból azután egyet-egyet meríthettem volna. Általában mellőztem a tájnyelvi szavak használatát. Különbözőképp kezeltem a narratív részeket és a párbeszédeket, amiként az eredeti szövegben is másképp csengenek. Míg az elbeszélő szöveget a némileg bürokratikus, körülményes és modoros stílus felé engedtem, addig a párbeszédekben igyekeztem a közvetlenséget, a valóban beszélt nyelvi fordulatokat megkeresni. A szicíliai dialektusnak van egy nehezen meghatározható, talán kissé faragatlan, ugyanakkor rendkívül közvetlen árnyalata, s ezt helyenként éreztetni próbáltam a párbeszédekben. (Szirti 2003: 44)

Szirti úgy véli, hogy az olasz történetek önmagukban is megállják a helyüket, akkor is, ha a forrásnyelvi dialektusokat a fordítók egyáltalán nem érzékeltetnék valamiféle nyelvi megoldással a célszövegben. Véleményünk szerint azonban Thomas Mann itt bemutatott regénye lényegi jellemvonásában torzul, ha az eredeti dialektusokat nem érzékeltetjük a fordításban.

„Mindamellet mit is mondhatna a fordító? Bár odaülhetnénk fordításaink minden olvasója mellé, és mesélhetnénk nekik órákon át Szicíliáról, a motorokról és lírákról, a tengerről, a szavakról, narancsokról és süteményekről” (Szirti 2003:44).

Források

- Mann, Th. 1930. *Buddenbrooks. Verfall einer Familie*. Berlin: Fischer Verlag.
- Mann, Th. 1930. *A Buddenbrook-ház. Egy család alkonya*. Lányi Viktor fordítása. 3. kiadás. Budapest: Genius Kiadó.
- Mann, Th. 1955. *A Buddenbrook ház. Egy család alkonya*. Lányi Viktor fordítása. Ferenczy Béni rajzaival. Budapest: Új Magyar Könyvkiadó.
- Mann, Th. 1975. *A Buddenbrook ház*. Lányi Viktor fordítása. 3. kiadás. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Mann, Th. 2016. *A Buddenbrook ház. Új fordítás*. Györffy Miklós fordítása. Budapest: Gabo Kiadó.

Irodalom

- Brandestini, J. 2006. *Das Problem der Übersetzung von Dialektpassagen. Italienische Übersetzungen der Buddenbrooks von Thomas Mann*. <http://www.thomasmann.de/sixcms/media.php/471/Italienische%20%C3%9Cbersetzungen%20der%20Buddenbrooks.pdf> (Letöltve: 2018. 10. 18.)
- Cimer, S. – Sesar, T. B. 2017. „Ham wir a Gaudi k’habt” – Dialektübersetzung am Beispiel der kroatischen Übersetzung der bairischen Textpassagen in Thomas Manns *Buddenbrooks*. *Lebende Sprachen* 62 (1): 167–186.
- Csatlós Krisztina 2014. *Dialektus fordításban. Fordítás dialektusban. Alice Walker és Toni Morrison afro-amerikai írónők művei fordításának gender- és kultúrspecifikus szempontú összehasonlítása angol–magyar–német–oroszl párhuzamos korpuszok vizsgálatának módszerével*. Kiadatlan PhD-értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem. <http://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15327/csatlos-krisztina-phd-2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Letöltve: 2018. 10. 19.)
- Geissberger, E. M. 2016. *Die Übersetzung von Dialekten. Analyse und Übersetzung von José María Mendiluces Werk Pura Vida*. Barcelona: UAB. https://ddd.uab.cat/pub/tfg/2016/tfg_45408/TFG_2015-16_FTI_Geissberger.pdf (Letöltve: 2018. 10. 12.)
- Helmolt, H. F. (szerk.) 1902. *The History of the World; a Survey of a Man’s Record. Volume VII*. New York: Dodd Mead.
- Mann, Th. 1928. *Lübeck als geistige Lebensform*. Lübeck: Otto Quitzow Verlag.
- Szirti Bea 2003. A fordító feladhatta. *Café Babel* 43–44: 55–58.
- Wilpert, G. 1988. Sprachliche Polyphonie: Sprachebenen und Dialekte. In Moulden, K. –Wilpert, G.: *Buddenbrooks-Handbuch*. Stuttgart: Kröner. 145–156.